172.8 (*on* ii. 4.7); AmaK. 2148; MediK. 47.2; TrikāS'e. iii. 1.25; iii. 3.120; cf. **अण्वी**.

अणु (áṇu) *m.* [Uṇā. 1.8; Prasā. ii. 609.14; Liṅgānu.(He.) 11.6;(Ha.) 62.8;(Para.) (164)3772; (Va.) 75] **1 A i** a kind of grain, *Panicum miliaceum* **ii** ear of corn **B i** a particle (practical meaning) **ii** an atom (philosophical meaning) **iii** a measure of length **iv** a unit of time **C** individual soul **D i** one of the names of S'iva **ii** one of the names of Kṛṣṇa **iii** one of the names of Gaṇeśa **iv** one of the names of Viṣṇu **v** an epithet of Gaṅgā **E** nescience **2** a duct (vessel in the body) **3** a *mantra* **4** name of a region **5** wind **6** a mountain **7** a pit **8** maxim, saying, aphorism *n.* **i** a quarter *mātrā* **ii** name of a medicinal oil **iii** sense-organ **iv** sea-salt **1 A i** a kind of grain, *Panicum miliaceum* प्रियङ्गवश्च मेऽणवश्च मे TaiS. IV. vii. 4.2; VājaS. 18.12; अणुप्रियङ्गवः … तान् … घृतेनो॑सिञ्चति S'atBr. XIV. ix. 3.22; दश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति। व्रीहियवाः … अणुप्रियङ्गवः BṛĀraU. vi. 3.13; सप्त ग्राम्या ओषधयस्तिलमाषव्रीहियवाः प्रियङ्गवोऽणवो गोधूमाः सप्तमे BaudhS'S. iii. 189.4; चतुर्दशाणवः BaudhS'uS. 1.4; विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः P. v. 2.4; CāndraVyā. iv. 2.4; S'ākaṭāVyā. iii. 3.28; SiddhaHe. vii. 1.82; GaṇPā. 251.2; GaṇRa. 2.77(119); गोधूमा अणवस्तिलाः …इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः VāyuP. i. 8.144; वर्ज्या मर्कटकाः श्राद्धे राजमाषास्तथाणवः MārkP. 32.11; राजमाषानणूंश्चैव मसूरांश्च विसर्जयेत् ViṣṇuP. iii. 16.7; BṛĀraUBh. 795.7 (*on* vi. 3.13); कारयित्वा गृहान् … संपूर्णान् … निष्पावाढक्यचणककुलत्थाणुमसूरकैः … दद्याद् द्विजातिषु BhaviP. 851B.30 (iv. 168.23); अणवः वरयिकाः CaturCin. iii(1). 537.10; AmaK. 1747; TrikāS'e. iii. 3.120; AnekāSaṁ. 2.131; S'abdaBhePra.(Ma.) 4.33; MediK. 47.2; **1 A ii** ear of corn (जुहोति) एवमणून् KauśiSū. 14.19; **1 B i** a particle (practical meaning) अणून् मेहति यो नरः CaraS. ii. 4.20; हिरण्मयेनाणुना वै अष्टचक्रैकनेमिना MatsyaP. 125.38; अवनिरणोरपि शीर्यते भरेण RāmC. 6.69; (प्रमेहति) मूर्तांणून् सिकतामेही RugVi. 33.11; अपरमपि यदीयैर्जन्मनिर्माणशेषैरणुभिरिव चकार स्पष्टमानन्दि वेधाः EI. ix. 32.37; दुग्धाम्बुधेरुदपतन्नणवः सुधायाः RasGaṅ. 672.4; MediK. 32.13; मेरोरिवाणुर्यस्येदं ब्रह्माण्डमखिलं जगत् SāṁviSi. 83.7; अभ्युन्नतानामणुरप्युदारं पश्चात्प्रकोपं जनयेदरीणाम् NītiSā. 16.14; **1 B ii** [Liṅgānu. (He.) 137.13; (Para.) (164)3772.] an atom (philosophical meaning) अणूनां मनसश्चाद्यं कर्मादृष्टकारितम् VaiśeSū. v. 2.13; अतीन्द्रियत्वादणूनाम् NyāySū. II. i. 3.7; परमाणुरणुस्तथा AbhidhK. 3.85; स एष परमाणुस्स्यादष्टाभिस्तैरणुस्स्मृतः PauṣkS. 4.5; देवर्षीणां शरीरं धर्मविशेषसहितेभ्योऽणुभ्यो जायते PadārthaSaṁ. 28.1; नित्यद्रव्येष्वण्वाकाशकालदिगात्ममनस्सु प्रतिद्रव्यमेकैकशो वर्तमाना अत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतवः PadārthaSaṁ. 321.13; तन्मात्राण्यविशेषाणि महाभूतप्रकृतयो भोग्यान्यणवः शान्तघोरमूढानीति (पर्यायशब्दाः) TattvSa. (2) 121.10; (एकः …प्रभुः) कोऽप्यंशेन तु मानेन सुसूक्ष्मेषु स्थितोऽणुषु JayāS. 4.111; विशत्येव योऽणीयानणुषु स्वयम् AhirbuS. 52.42; स्पर्शवांश्चाणुर्नित्यश्चेति NyāySūBh. 61.4 (*on* i. 2.5); वायोरणूनां ज्ञानस्य शब्दत्वापत्तिरिष्यते VākyaP. 1.108; 1.111; अर्थान्तराभिसंबन्धाज्जायन्ते येऽणवोऽपरे। उक्तास्ते सञ्चितास्ते हि निमित्तं ज्ञानजन्मनः PramāVār. 3.195; धर्माधर्माणवस्सर्वे चेतनावदधिष्ठिताः। स्वकार्यारम्भकाः TattvSaṁ. 50; तन्निर्माणे जाता लावण्यमयाः कणा विधेरणवः KuṭṭaMa. 973; अत्यासन्नानसंसृष्टानणूनेवाक्षगोचरान् NyāyVi. 2.101; यैः … परमाणुभिस्त्वं निर्मापितः … तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां यत्ते समानपरं न हि रूपमस्ति BhaktāSt. 12; नित्यानामप्रयोगित्वमणूनामपि दृश्यते S'lokaVār. 6.232 (789.5); यथा च काणादानामणवः AitUBh. 250.13 (*on* 1.1); न च … अणुभ्यो वा … (जगतः) उत्पत्त्यादि संभावयितुं शक्यम् BrahmSūBh.(S'aṅ.) 10.15 (*on* i. 1.2); 379.4 (*on* ii. 2.17); अणुरण्वन्तरं काले व्यतिक्रामति यावति। स कालः समयः GaṇiSāSaṁ. 0.32; गुणगुणिसमवायसंधिगामी गमयति वर्त्म दृशोरणूनशेषान् (हनुमान्) RāmC. 6.82; अणून् प्रत्येकशः सर्वान्स गृह्णीयादयत्नतः BṛĀraUBhVā. iii. 2.108; TaiUBhVā. 72.2; अनेकेषामणूनां च कथमेकत्र संस्थितिः S'ivDṛ. 6.97; नेश्वरेण न धर्मेण न प्रधानेन नाणुभिः। …तादृशी सुकराकृतिः BṛKathāS'loSaṁ. 10.110; सद्वितीयेनाणुना तत्संयोगाद् द्व्यणुकाद्यारम्भात् NayaVi. 97.7 (*on* i. 1.5); अणोरल्पतरं प्राहुः … महादेवम् SaurP. 34.50; परं ब्रह्म … अणुभ्योऽप्यणुतरम् GaṇeP. ii. 51.30; कोऽणुर्दूरेऽप्यदूरे च कोऽणुरेव महागिरिः YogVā. iii. 79.9; अणुष्विति परमाणुष्वित्यर्थः Kiraṇā. 186.9; अतिलघुवाचि पदं किम् … अणुः VidaMuMa. 3.53; अणूनामतीन्द्रियत्वेन तैः सह अविनाभावस्य … अशक्यत्वात् SyādvāMañ. 16(181); त्रुटिः स्यादणुभिः षड्भिः RasRaSa. 11.1; पुद्गलाः। ते च द्विविधा अणवः स्कन्धाश्च। भोक्तुमशक्या अणवः SarvaDaSaṁ. 3.250; विजातीययोरण्वोर्द्रव्यं प्रत्यसमवायिकारणं संयोगो नेष्यते Upask. 211.11 (*on* iv. 2.4); आदाद्दानानि तावन्ति द्विजेभ्यो राजसत्तमः …भानोः करेषु यावन्तोऽणवः समुपबृंहिताः ParamāKā. 174.27; अणूनां शब्दतन्मात्रादिरूपपरमाणूनाम् VaiyāSiMañ. 186.1; **1 B iii** a measure of length अणू रजश्च वालश्च … । अणवोऽष्टौ रजः प्रोक्तम् NāṭyaS'ā. 2.16–17 (comm. यतःप्रभृति दृश्यता प्रवर्तते सोऽणुः); **1 B iv** a unit of time consisting of two Paramāṇu units अणुर्द्वौ परमाणू स्यात् त्रसरेणुस्त्रयः स्मृतः BhāgP. iii. 11.5; **1 C** individual soul (with limited powers) अयमपि पुरुषो मण्डलेऽणुर्यजूंषि SūryaS'. 89; शिवः। पूर्वव्यत्यासितस्याणोः पाशजालमपोहति MṛgendraT. i. 2.1; i. 3.5; गायति प्रकृतिं बुभुत्सुरणुरेष तावकीम् HarVi. 6.35; 6.126; ततोऽपि सकलमलतानवतारतम्यातिशयधाराप्राप्तौ शिवत्वव्यक्त्या अणुरपवृज्यते ParaTri. 20.11; 256.5; प्राणादिना निरुद्धोऽणुः परमात्मा त्वखण्डितः AjaḍaPraSi. 1.16; अणोस्तु विषयत्यागः संसारभयतः क्रमात् LiṅgaP. i. 6.23; परोऽणुर्वा देही जगति विहरामीत्यनघया धिया दृष्टे तत्त्वे रमणमटनं जागतमिदम् YogVā. ii. 12.22; मायासहितं कञ्चुकषट्कं मणोरन्तरङ्गमिदमुक्तम् ParamāSā. 17; कथमयं मलावृतः अणुः … संसारी अभिधीयते PratyabhiHṛ. 20.14(9); ज्वलतीव ततोऽप्यणुः MāliniViT. 17.39$^{1}/_{2}$; महेश्वरः … दुःखपङ्काद्भवाम्भोधेस्तारयत्यमलानणून् ĪśānS'iPa. ii. 1.49(24); **1 D i** one of the names of S'iva (अणुम्) … प्रतिपद्य शंकर भवन्तम् … भवत्यणुः स्फुटम् HarVi. 6.170; (शूलिने नमः) अणवे LiṅgaP. i. 21.29; अणुः … एवं नाम्नां सहस्रेण तुष्टाव वृषभध्वजम् LiṅgaP. i. 98.132; SaurP. 41.116; **1 D ii** one of the names of Kṛṣṇa शब्दब्रह्मेति कर्मेत्यणुरिति भगवन् कालइत्यालपन्ति त्वामेकं विश्वहेतुम् Nārāy. xii. 98.5; **1 D iii** one of the names of Gaṇeśa सत्यमणुः …इति वैनायकं नाम्नां सहस्रम् GaṇeP. i. 46.134; **1 D iv** one of the names of Viṣṇu अणुर्बृहत्कृशः (विष्णोर्नामसहस्रम्) ViṣṇuSaBh. 111.103; **1 D v** *f.* an epithet of Gaṅgā देवी … गङ्गा … अणुश्च परमाणुश्च BṛDharmaP. i. 50.75; **1 E** *m* nescience तत्राज्ञानमणुः LalitāSaBh. 95.9 (*on* 129); SetuBa. 250.16; 250.25; **2** a duct (vessel in the body) वर्षे वर्षेऽणुतैलं च कालेषु त्रिषु नाचरेत् CaraS. i. 5.53 (1922 Ed.) (comm. अणूनां स्रोतसां हितमित्यणुतैलम्); **3** a *mantra* (Tantra) कृत्वा शिवगतानणून्। हृदा गृह्यासुमार्गेण स्वहृदब्जे निवेशयेत् MṛgendraT. ii. 3.38; विकिरान् विकिरेत् सप्तजप्तांश्छराणुना S'āraTi. 4.15; प्रणवनमसोरन्तरभुवाणुनावाह्य TantrSa. 1.77; 3.7; परम उत्कृष्टोऽणुर्मन्त्रो वा LalitāSaBh. 164.6 (*on* 204); NityoNi. 165.7; **4** name of a region, GaṇPā. 35.10 (*kacchādigaṇa*) (*on* P. iv. 2.133); KāśiVṛ. *on* P. iv. 2.133); **5** wind, NānārthāSaṁ. i. 47.55; **6** a mountain, AnekāTi. 2.13; **7** a pit, DharK. 655; **8** maxim, saying, aphorism [pw]; *n.* **i** (sometimes *m.*) a quarter *mātrā* व्यञ्जनमर्धमात्रा। तदर्धमणु VājaPrāti. 1.60; ṚTPrāti. 41; सूर्यरश्मिप्रतीकाशा कणिका यत्र दृश्यते। अणोस्तु तत्प्रमाणं स्यान्मात्रा तु चतुराणवम् LomS'i. 8.7; 8.8; द्रुतार्धमणुरेवं स्यात्प्रमाणं मुनिसंमतम् [Bharatakośa 788]; **ii** name of a medicinal oil दशकृत्वोऽणु तत्स्मृतम् CaraS. vi. 26.141; (1941 Ed.); **iii** sense-organ अथैषां पर्यायाः। इन्द्रियाणि करणानि वैकारिकाणि खानि नियतानि पदानि अवधृतानि अणूनि अक्षाणीति TattvSa. (2) 122.8; **iv** sea-salt, Vaija. 132.119; NānārthāSaṁ. i. 47.55.

अणु (aṇú) *adv.* **i** in a low tone योऽयमणु दीर्घमस्वरमाश्रावयति S'atBr. XI. iv. 2.9; क्षणं रावांस्ततो मुक्त्वा त्राहि मुञ्चेति वक्त्यणु SkandP. I. ii. 63.8; **ii** in the smallest degree पश्यतो नात्मनः किंचिद् द्वितीयं स्पृशतेऽण्वपि NaiṣkaSi. 194.9; नोद्धवोऽण्वपि मन्न्यूनः BhāgP. iii. 4.31; असंख्याताः शरास्तस्य रोमकूपेषु निर्गताः। स्रवन्तो रुधिरं सर्वे न जानात्यणु वेदनाम् GaṇeP. ii. 58.38; जये पराजये लज्जा न मेऽत्राण्वपि पार्थिवाः DevīBhāP. iii. 20.30; आसने पूजने दाने यत्र भेदो न चाण्वपि DevīBhāP. iii. 10.40.

अणु (a-ṇu) (Gr.) which does not cause *guṇa*(*ṇu*) हनगमजनखनघसामुङ्लोपोऽङेऽच्यणौ MugdhaBo. 3.153 (35.24); हसुङ्नो लोपोऽणौ MugdhaBo. 8.40 (85.5); 9.12 (104.21); 10.2 (111.12); 14.1 (119.2); 19.12 (128.2)

अणुक (áṇu-ka) *adj.* [*f.* -ā only in SuśruS.] [(*sthūlādigaṇa*) P. v. 4.3; GaṇPā. 251.2] **1** minute (in size), atomic, subtle, fine, very small पामाणुकाभिः पिडकाभिरूढ्या SuśruS. ii. 5.14; स्थूल इत्येवमादिभ्यः प्रकारोक्तौ गम्यमानायां को भवति…अणुकः JaineVyā. 268.26 (*on* iv. 2.11); प्रकारो विशेषः स्थूलप्रकारः स्थूलकः। अणुकः KāśiVṛ. *on* P. v. 4.3; लोकाकाशसमस्तदेशनिचितोऽप्येकैक एवाणुकः (कालः) KalyāKā. 4.3; द्वयमेवैतदथवा ब्रह्म तत्रैव संभवात्। आकाशे परमाण्वन्तर्द्रव्यादेरणुकेऽपि च YogVā. iii. 44.34; DharK. 40 (स्वल्प); SiddhāKau. 319B.15; **2** [(*yāvādigaṇa*) P. v. 4.29; GaṇPā. 186.11; GaṇRa. 3.188 (231)] clever, expert, subtle अणुकः सूक्ष्मदृक् निपुणः PadMañ. *on* KāśiVṛ. *on* P. v. 4.29; अणुको निपुण इत्यर्थः Nyās. ii. 151.24 (*on* v. 4.29); अणुको निपुणेऽल्पे च AnekāSaṁ. 3.1; पुत्रको न्वणुकः स्रष्टुरग्निकार्यं प्रचक्रमे DvyāśraKā. 19.72; MediK. 4.41; DharK. 40; Prasā. i. 944.5; ViśvaLoK. 6.30; KośaKaTa. 2.3387; S'abdaRaSaK. 7.1; **3** of high quality, fine अणुकः पटः Nyās. ii. 143.22 (*on* v. 4.3); अणुः प्रकारोऽस्य